

*Helena Balcerek***Tekst – materiał dydaktyczny dla ucznia
ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi
w szkole podstawowej z oddziałami integracyjnymi****Wprowadzenie**

Celem referatu jest przedstawienie wniosków z badań przeprowadzonych w trakcie pracy z uczniami posiadającymi orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego wydane przez poradnię psychologiczno-pedagogiczną¹, uczęszczających do publicznej szkoły podstawowej z oddziałami integracyjnymi². Analiza dokumentów oraz kilkuletnia obserwacja pedagogiczna uczniów³ nasuwa pewne wnioski dotyczące realizacji osiągania celów edukacyjnych ujętych w podstawie programowej – odbioru wypowiedzi i wykorzystania zawartych w nich informacji, a co za tym idzie analizy i interpretacji tekstów literackich⁴.

Jak zauważyła Bożena Olszewska: „Zebrane w podręcznikach teksty stanowią całość zamkniętą, co warunkuje przyjętą przez ich autorów koncepcja edukacyjna⁵. Jest ona wynikiem własnych przemyśleń, poszukiwań zestawów utworów

¹ Zwana dalej PPP.

² Poszczególne typy szkół realizują specyficzne cele wychowawcze i terapeutyczne wychowanków. Zgodnie z treścią uzasadnienia do Rozporządzenia MEN z dnia 20 lutego 2015 r. o zmianie ustawy o systemie oświaty oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2015 r., poz. 357), celem nauczania w oddziałach integracyjnych jest zapewnienie integracji dzieci objętych kształceniem specjalnym ze środowiskiem rówieśniczym, w tym z dziećmi pełnosprawnymi (§ 5 ust. 1 pkt 5 rozporządzenia). Proszę sprawdzić

³ Wnioski z analizy dokumentów, testów osiągnięć szkolnych oraz obserwacji pedagogicznej uczniów posiadających orzeczenie PPP od 2012 do 2016 roku, prowadzonych w ramach badań do pracy doktorskiej.

⁴ Zgodnie z obowiązującym Rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2012 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dz.U. z 2012 r., poz. 977).

⁵ Uczniowie z diagnozami PPP (z zaburzeniami ze spektrum autyzmu, z Zespołem Aspergera, niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim, niedostosowaniem społecznym oraz nadpobudliwością psychoruchową) uczący się w klasach ogólnych oraz klasach integracyjnych publicznych szkół podstawowych, zgodnie z Ustawą z dnia 30 maja 2014 r. o zmianie ustawy o systemie oświaty oraz innych ustaw dotyczących podręczników szkolnych oraz celami dydaktycznymi ujętymi w przypisie 2, korzystają z jednego, tego samego podręcznika co uczniowie rozwijający się prawidłowo. Specjalne potrzeby edukacyjne uczniów wymaga-

jak najkorzystniejszych dla prawidłowego przebiegu procesu nauczania i wychowania oraz zgodna z wytycznymi podstawy programowej”⁶. Niestety zaproponowane przez programy nauczania oraz podręczniki szkolne teksty są dostosowane do uczniów rozwijających się prawidłowo. Zgodnie z rozporządzeniami Ministra Edukacji Narodowej dotyczącymi kształcenia uczniów posiadających orzeczenie PPP⁷, na tym samym materiale dydaktycznym ma bazować edukacja dzieci ze stwierdzonymi zaburzeniami rozwoju. Nie są one jednak odpowiednio dobrane do ich poziomu zarówno w sferze percepcyjno-poznawczej, jak i emocjonalnej oraz społecznej. Przekazywane treści są za trudne, nieczytelne lub niezrozumiałe, odbierane niezgodnie z celami założonymi przez twórców programów i podręczników. Praktyka szkolna pokazuje, że niektóre zamieszczone w nich gatunki tekstów literackich są zbyt skomplikowane, aby mogły stanowić materiał dydaktyczny dla ucznia z zaburzeniami rozwoju lub niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim⁸. Dlatego tak istotna jest refleksja nad właściwym doбором tekstu czytanego. W przeciwnym razie ten proces edukacji już na wstępie będzie skazany na porażkę.

Tekst literacki – materiał dydaktyczny a zaburzenia rozwojowe ucznia szkoły podstawowej

Próba edukacji, której podstawą jest nieodpowiednio dobrany materiał dydaktyczny, przynosi katastrofalne skutki. Dziecko nie odczytuje tekstu, nie rozumie treści, nie odczuwa motywacji, przyjemności z czytania, nie dokonuje analizy, selekcji oraz nie wykorzystuje zawartych w tekście informacji. Praca z tekstem na długo będzie mu się kojarzyła z przykrym obowiązkiem, któremu nie jest w stanie sprostać.

ją dokonywania przez nauczyciela zmian, a także dostosowywania zaproponowanych przez podręczniki tekstów literackich w ramach realizacji ogólnie wybranego programu.

⁶ B. Olszewska, *O wierszach w wybranych podręcznikach szkolnych. Zaduma nad ich statusem i funkcjami*, [w:] *Tekst edukacyjny*, red. J. Nocoń., A. Tabisz, t. 2: *Język a edukacja*, Opole 2013, s. 154.

⁷ Preambuła ustawy o systemie oświaty z dnia 7 września 1991 r. (Dz.U. z 2004 r. Nr 256, poz. 2572, z późn. zm.); Ustawa z dnia 15 czerwca 2012 r. o ratyfikacji Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzonej w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r. (Dz.U. z 2012 r. poz. 882); Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 17 listopada 2010 r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych oraz niedostosowanych społecznie w specjalnych przedszkolach, szkołach i oddziałach oraz ośrodkach (Dz.U. z 2014 r., poz. 392); Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 17 listopada 2010 r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych oraz niedostosowanych społecznie w przedszkolach, szkołach i oddziałach ogólnodostępnych lub integracyjnych (Dz.U. z 2014 r., poz. 414); Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 20 lutego 2015 r. o zmianie ustawy o systemie oświaty oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 357). (Ustawa z dnia 20 lutego 2015 r. o zmianie ustawy o systemie oświaty oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2015 r., poz. 357).

⁸ Teza podparta zapisami ujętymi w orzeczeniach wydawanych przez PPP oraz badaniami empirycznymi prowadzonymi od 2012 roku podczas ciągłej pracy dydaktycznej z uczniami posiadającymi diagnozy zaburzeń i niepełnosprawności wymienione w artykule, uczącymi się w klasach integracyjnych w Szkole Podstawowej nr 98 w Warszawie.

W konsekwencji nie wyrobi w sobie nawyku czytania dla przyjemności. Jak pisze Anna Janus-Sitarz: „Konieczna jest refleksja nad możliwością wykorzystania starych i nowych teorii interpretacji dzieła literackiego w praktyce szkolnej, zaadaptowania ich w celu przywrócenia utraconej zdolności odczuwania przyjemności lektury utraconej w ciągu ostatnich lat z wielu przyczyn. Wśród tych przyczyn jedne wiążą się z przemianami cywilizacyjno-społecznymi [...], inne ze słabą techniką czytania i kłopotami w rozumieniu czytanego tekstu”⁹.

Do przyczyn cywilizacyjno-społecznych z pewnością można zaliczyć współczesne problemy edukacyjne wynikające z narastającej liczby dzieci posiadających różnorodne zaburzenia w procesie rozwoju (zwane także chorobami cywilizacyjnymi). Za tym idzie – słaba technika czytania i kłopoty w rozwijaniu umiejętności czytania ze zrozumieniem u takich uczniów. Do najczęściej powtarzających się diagnoz PPP należą:

- spektrum autyzmu,
- Zespół Aspergera,
- niepełnosprawność intelektualna w stopniu lekkim,
- niedostosowanie społeczne,
- nadpobudliwość psychoruchowa.

Percepcja, logiczne myślenie, odbieranie i rozumienie komunikatów w każdym z tych przypadków prezentuje się nieco inaczej, gdyż poszczególne zaburzenia charakteryzują się odrębnymi symptomami. Diagnoza w orzeczeniu poradni psychologiczno-pedagogicznej opisuje konkretną grupę symptomów i może wskazywać, jakie działania należy podjąć w celu wspierania edukacji danego ucznia, z uwzględnieniem poziomu jego rozwoju¹⁰. Tekst mający stanowić materiał dydaktyczny musi być indywidualnie dostosowany do ucznia pod względem: objętości, układu graficznego, treści, leksyki, stylistyki.

Dzieci w spektrum autyzmu bardzo często mają zdiagnozowany wyższy niż przeciętny poziom rozwoju intelektualnego i poznawczego, natomiast zaburzona jest u nich sfera emocjonalna i społeczna. Mają duże trudności z odczytywaniem metafor, ironii, przekazów niedosłownych, nie do końca rozumieją pojęcie fikcji literackiej, choć gatunki fantastyczne cieszą się u nich sporym zainteresowaniem. Doskonała pamięć, skupienie uwagi na szczegółach oraz duża wiedza z kręgu ich zainteresowań, często mają przełożenie w bogatym zasobie słownictwa i dostrzeganiu powtarzających się motywów¹¹. Uwzględniając te symptomy, możemy wskazać cechy dobrze dobranego tekstu. Taki tekst zalicza się raczej do gatunków prozatorskich z ograniczoną liczbą środków stylistycznych, ale z bogatszą treścią (choć nie w kontekście relacji społecznych czy opisów psychologicznych bohaterów), trudniejszym słownictwem i bardziej skomplikowanymi konstrukcjami

⁹ A. Janus-Sitarz, *Szkolne strategie lektury wobec „stanu nieczytania”*, [w:] *Kompetencje nauczyciela polonisty we współczesnej szkole*, red. E. Bańkowska, A. Mikołajczuk, Warszawa 2006, s. 216.

¹⁰ Zob. M. Mountstephen, *Jak wykryć zaburzenia rozwojowe u dzieci i co dalej?*, Warszawa 2011, s. 44.

¹¹ Zob. M. Winter, *Zespół Aspergera. Co nauczyciel wiedzieć powinien*, Warszawa 2011, s. 10, 17.

gramatycznymi. Dodatkowym atutem jest podział na fragmenty (akapity, krótkie rozdziały), ponieważ dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu pozytywnie odnoszą się do wydzielenia konkretnych przestrzeni działania. Zbyt długi tekst wpływa na przyspieszenie zmęczenia lub znudzenie. Doskonała pamięć może być niekiedy także utrudnieniem, dlatego że negatywne sytuacje i przeżycia tak trwale zapisują się w umyśle dziecka, iż najmniejsze odwołania mogą całkowicie zaburzyć proces czytania, uruchomić blokadę funkcji poznawczych na rzecz smutnych wspomnień.

Po analizie orzeczeń PPP w diagnozach uczniów niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim powtarzają się: deficyty funkcji poznawczych, obniżony poziom percepcji, spostrzegania i poprawnego logicznego rozumowania, obniżenie koncentracji uwagi, słaba pamięć długotrwała i krótkotrwała, ubogie słownictwo i wiedza ogólna, obniżone tempo czytania, fragmentaryczne rozumienie treści czytanych. Dzieci z tego typu orzeczeniami prezentują niski poziom umiejętności konfrontacji treści czytanego tekstu z rzeczywistością. Uwzględniając specjalne potrzeby edukacyjne takiego ucznia, prawidłowo dobrany tekst literacki umieścimy raczej w ramach gatunku opowiadania, krótkiej noweli, bajki czy baśni o ograniczonej objętości (ok. 1–2 stron). Powinien być ponadto prosty w przekazie treści, posiadać raczej narrację trzecioosobową, przekazującą zrozumiałe, bezpośrednie informacje w formie zdań pojedynczych.

„Czy dana książka jest na odpowiednim poziomie trudności, można sprawdzić, prosząc, żeby dziecko przeczytało tekst z którejś strony. Jeśli nie jest ono w stanie przeczytać przynajmniej pięciu słów, oznacza to, że książka jest za trudna”¹². Podobne kryteria rozpatrywałam przy doborze tekstu dla dzieci z orzeczeniem o niedostosowaniu społecznym, biorąc jednocześnie pod uwagę ich zaburzenia w zakresie relacji interpersonalnych, nacechowanie konkretnych nazw ról społecznych czy specyficznego słownictwa, którym operuje dziecko.

Z obserwacji dzieci z zaburzeniami o typie nadpobudliwości psychoruchowej wynika, że pomimo przeciętnego poziomu rozwoju intelektualnego, rozległych zainteresowań oraz otwartości na poznawane treści, uczniowie ci mają duże problemy z koncentracją uwagi, są bardzo podatni na bodźce i często się rozpraszają. Wykazują także obniżony poziom w zakresie percepcji wzrokowej oraz pamięci krótkotrwałej. Prawidłowo dobranym materiałem dydaktycznym okazują się krótkie opowiadania podzielone na małe fragmenty. Ciekawa narracja z perspektywy bohatera, zamknięta w bezpośredniej, prostej stylistyce, dynamiczna akcja, realistyczne wydarzenia dające możliwość konfrontacji z własną rzeczywistością i zainteresowaniami ucznia, wydłużają momenty koncentracji uwagi i aktywnego czytania.

Metody efektywnego czytania tekstów literackich (rozumianego w kontekście podstawy programowej kształcenia ogólnego na II etapie edukacyjnym)

Praca z uczniami posiadającymi orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego potwierdziła, że efektywna edukacja z zakresu odbioru wypowiedzi i wykorzystania zawartych w nich informacji skupia się na trzech krokach działania: prawidłowym dostosowaniu tekstu, właściwym odczytaniu oraz czytelnej analizie.

¹² M. Mountstephen, *Jak wykryć zaburzenia rozwojowe u dzieci...*, s. 82.

Prawidłowe dostosowanie tekstu już w pierwszym momencie zetknięcia dziecka z lekturą wywołuje pozytywne emocje. Podział na krótkie fragmenty (akapity) umożliwia robienie przerwy na odpoczynek. Większa czcionka i interlinia sprawiają, że jest on czytelniejszy, łatwiejszy w percepcji wzrokowej. Obramowanie, łagodne, kolorowe tło wyróżniają przestrzeń do czytania od marginesów, uatrakcyjniam zapis. Czytelna stylistyka, dostosowanie treści do poziomu i zainteresowań dziecka budzą pozytywne skojarzenia i uruchamiają chęć czytania. Wspierane jest zainteresowanie fabułą, ciekawość czytelnicza, a nie obowiązek pracy z tekstem. Jak pisze Anna Janus-Sitarz „niestety nie można jednoznacznie określić czynników, które gwarantują przyjemność lektury”¹³. Taką gwarancję szczególnie trudno jest uzyskać w przypadku dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, ponieważ ich forma czytania w danym momencie jest zależna od bardzo wielu zmiennych (jak choćby tego, co wydarzyło się na przerwie, jaka jest pogoda czy miejsce, w którym akurat odbywają się zajęcia).

Krok drugi to właściwe odczytanie – w skupieniu, w spokoju, stymulujące zaangażowanie czytelnika w lekturę. Uczniom z zaburzeniami rozwoju lepsze efekty rozumienia tekstu przynosi jego głośne odczytywanie (zarówno przez ucznia, jak i nauczyciela), ponieważ odbiór polisensoryczny (wzrokowy i słuchowy) stymuluje percepcję wzrokowo-słuchową. Usłyszenie odczytywanych treści sprzyja ilości przetwarzanych informacji. Skuteczne okazują się także wszelkie zakładki, którymi dziecko podkreśla sobie dany zapis. Dzięki temu jego wzrok nie błądzi po pobliskich liniach, skupia się na kolejnych wyrazach. Głośne czytanie sprzyja wyłapywaniu istotnych treści, a dzięki zakładkom dzieci jednocześnie podkreślają przydatne informacje.

Ostatnim krokiem w rozwijaniu umiejętności odbioru tekstów literackich i wykorzystaniu zawartych w nich informacji jest czytelna dla dziecka analiza. Wnioski z prowadzonych przeze mnie badań¹⁴ wskazują, że skuteczną metodą jest posługiwanie się utrwalonym schematem. Dzięki temu uczniowie w kolejnych lekturach poszukiwali informacji niezbędnych do przeprowadzenia utrwalonej analizy. Pomocne okazały się pojęcia z zakresu nauki o literaturze. Kolejno wskazanie narratora, określenie typu narracji, czasu i miejsca akcji, omówienie przez ucznia wydarzeń (w formie spisanego planu ramowego, ustnego streszczenia lub odpowiedzi na pytania do tekstu). W przypadku trudniejszych tekstów warto wspierać dziecko pytaniami pomocniczymi, ale trzeba mu pozwolić samodzielnie dochodzić do pewnych wniosków, żeby w przyszłości utrzymało w sobie nawyk poszukiwania znaczeń, informacji i interpretacji¹⁵. W zależności od poziomu rozwoju dziecka „przyjmując jako założenie konieczność uproszczeń, standaryzacji, kategoryzacji itp. – bo nie zniechęcają one do czytania i dają do ręki czytelnikowi pewne narzędzia odbioru – pokazywać mu [...] możliwość odchodzenia od standardów [...]. Czyli otwierać pewne furtki, pozwalające na wielość interpretacji, możliwości komplikowania

¹³ A. Janus-Sitarz, *Szkolne strategie lektury wobec „stanu nieczytania”...*, s. 221.

¹⁴ Wnioski z analizy dokumentów, testów osiągnięć szkolnych oraz obserwacji pedagogicznej uczniów posiadających orzeczenie PPP od 2012 do 2016 roku prowadzonej w ramach badań do pracy doktorskiej.

¹⁵ Zob. M. Winter, *Zespół Aspergera...*, s. 8, 14–15.

znaczeń, odbiór całkiem subiektywny, niezdeteminowany żadnymi czynnikami¹⁶. Utrwaleniem treści odczytanego tekstu literackiego, pozytywnie podsumowującym cały proces czytania ze zrozumieniem jest sporządzenie do niego ilustracji. Pobudzając wyobraźnię, dzieci przetwarzają zapis i przekładają go na subiektywnie widziany obraz. Taki przekład intersemiotyczny daje możliwości sprawdzenia czy stworzone przez ucznia obrazy są zgodne z treścią tekstu, dokonaną analizą i interpretacją oraz wyciągniętymi podczas pracy wnioskami. Umożliwiają skorygowanie, poprawienie ewentualnych niejasności i błędów poprzez zmiany w poszczególnych elementach rysunku uzasadnione odpowiednimi komentarzami i cytatami.

Wnioski

Patrycja Huget pisze: „Dla dziecka uczącego się czytać litery i wyrazy odbierane są początkowo jako nic nieznaczące znaki, które stopniowo stają się znajome i nabierają znaczenia¹⁷. Podążając za tą tezą, aby osiągnąć założone w podstawie programowej cele edukacyjne – odbiór tekstu literackiego i wykorzystanie zawartych w nim informacji przez uczniów szkoły podstawowej, którzy posiadają orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego, należy indywidualnie dostosować formy i metody pracy z tekstem. Odpowiednio dobrana do specyficznych cech i trudności danego dziecka lektura, okazuje się skutecznym materiałem dydaktycznym. W celu rozwijania umiejętności czytania tekstów literackich przez dzieci posiadające orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego ważna jest powtarzalność pewnych działań. Powtarzanie i utrwalanie informacji – jak czytać – z czasem zmieni się w samodzielne, aktywne odbieranie treści podanych tekstów, subiektywną interpretację odwołującą się do określonych standardów.

Bibliografia

- Huget P., *Specyficzne trudności w uczeniu się – dysleksja, dysgrafia i dysortografia*, [w:] *Doskonalenie warsztatu nauczyciela polonisty*, red. A. Janus-Sitarz, Kraków 2012.
- Janus-Sitarz A., *Szkolne strategie lektury wobec „stanu nieczytania”*, [w:] *Kompetencje nauczyciela polonisty we współczesnej szkole*, red. E. Bańkowska, A. Mikołajczuk, Warszawa 2006.
- Mountstephen M., *Jak wykryć zaburzenia rozwojowe u dzieci i co dalej?*, Warszawa 2011.
- Olszewska B., *O wierszach w wybranych podręcznikach szkolnych. Zaduma nad ich statusem i funkcjami*, [w:] *Tekst edukacyjny*, red. J. Nocoń, A. Tabisz, t. 2: *Język a edukacja*, Opole 2013.
- Winter M., *Zespół Aspergera. Co nauczyciel wiedzieć powinien*, Warszawa 2011.
- <https://men.gov.pl/wp-content/uploads/.../ksztalcenie-specjalne.rozporzadzenie.docx> [dostęp: 10.10.2016].
- <https://men.gov.pl/wp-content/uploads/.../ksztalcenie-specjalne.uzasadnienie-2.docx> [dostęp: 07.05.2017].
- http://orka.sejm.gov.pl/proc7.nsf/ustawy/2315_u.htm [dostęp: 07.05.2017].

¹⁶ A. Janus-Sitarz, *Szkolne strategie lektury wobec „stanu nieczytania”...*, s. 221.

¹⁷ P. Huget, *Specyficzne trudności w uczeniu się – dysleksja, dysgrafia i dysortografia*, [w:] *Doskonalenie warsztatu nauczyciela polonisty*, red. A. Janus-Sitarz, Kraków 2012, s. 32.

The understanding and analysis of read text by children with special educational needs in primary school

Abstract

The article's main aim is to present the results of research about the understanding and analysis of the read text by children with special educational needs in primary school. For the whole process to proceed properly some issues must be taken into consideration.

1. Matching the text to the development of a child with a certain disorder. Cognitive and perceptual, emotional and social development is disturbed at children with special educational needs. Not every text can be an educational material.
2. Factors that determine the choice of particular required reading. The content, style, language and volume of the text must be perfectly matched to the development level of a child and to the specific features of certain disorder.
3. Ways, methods of reading for understanding. Which methods can improve and make reading more effective, decrease the level of fatigue and increase student's motivation?
4. Evaluating student's understanding and analysis of the text must be the Abstract of the whole lesson unit.

Key words: text, educational material, certain disorder, perfectly matched, reading for understanding

Helena Balcerek – doktorantka Zakładu Edukacji Polonistycznej i Kształcenia Ustawicznego (Instytut Polonistyki Stosowanej) Uniwersytetu Warszawskiego; mianowana nauczycielka języka polskiego, dydaktyk; obecnie pracuje w Szkole Podstawowej nr 98 z Oddziałami Integrycyjnymi im. Lucy Maud Montgomery w Warszawie; specjalizuje się w badaniach dotyczących edukacji polonistycznej uczniów z zaburzeniami rozwoju.